

سنخ شناسی خرده فرهنگ های دینی جوانان شهر اردبیل

دیندار رقیه^{۵۱}

عالیزاده موسی^{۵۲}

ستوده مجتبی^{۵۳}

چکیده

طرح پژوهشی سنخ شناسی خرده فرهنگ های دینی جوانان اردبیل با هدف شناسایی و توصیف انواع خرده فرهنگ های دینی جوانان اردبیل صورت گرفت. سؤال اصلی تحقیق این بود که جوانان از آن حیث که دین دارند در چه دسته بند یهایی قرار می گیرند و وقتی از موضع فرهنگ و خرده فرهنگ به آنها بنگریم دارای چه باورها، ارزش ها، هنجارها و نمادهایی هستند. جامعه آماری تمامی جوانان اردبیل یعنی افراد واقع در دامنه سن ۱۵-۲۹ سال بود و ۶۰۰ نفر در مجموع به عنوان نمونه برگزیده شد. روش تحقیق پیمایشی و ابزار گردآوری داده ها پرسشنامه محقق ساخته است. نتیجه حاصله گویای آن است که جوانان را می توان در پنج خرده فرهنگ ایدئولوژیک، سنتی، ولایتی، سکولار و شخصی یا خانوادگی دسته بندی کرد. سه سنخ اول با وجود تمایزاتی که دارند به یکدیگر نزدیکند و دو سنخ بعدی نیز به یکدیگر نزدیک می شوند. میزان تعلق خاطر جوانان به این سنخ ها هم به ترتیبی است که بیان شدند یعنی بیشترین علاقه و وابستگی به خرده فرهنگ های ایدئولوژیک و سنتی و کمترین آن به خرده فرهنگ سکولار و شخصی خانوادگی است.

کلید واژه:

سنخ شناسی / جوانان / دین / خرده فرهنگ

^{۵۱} دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل

^{۵۲} کارشناس ارشد کشف علمی جرایم و رئیس پلیس آگاهی فا.ا. اردبیل

^{۵۳} مدرس دانشکده سماء دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل و محقق درون سازمانی فا.ا. اردبیل

* دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل (اردبیل - میدان بسیج - دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل - تحصیلات تکمیلی - ۰۹۱۴۷۴۲۹۴۳۱)

** کارشناس ارشد کشف علمی جرایم و رئیس پلیس آگاهی (اردبیل - پلیس آگاهی فا. اردبیل - ۰۹۱۴۴۵۱۳۲۴۶)

** مدرس دانشکده سماء دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل (اردبیل - دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل - ۰۹۱۴۷۴۳۳۸۰۰)

۱- مقدمه:

جوانی جمعیت و داشتن قشر عظیمی از جوانان در یک جامعه اگرچه ممکن است از نگاه برخی، نوعی مشکل به نظر آید لکن نمی توان جمعیت جوان را همیشه و الزاماً امری منفی و آسیبی محسوب داشت. جوان و جوانی از حیث ویژگیهای روانشناختی حاوی اوصافی مثبت و منفی است و این اوصاف جلوه های اجتماعی مهمی را در پی دارد و بنابراین فرصت ها و تهدیدهایی همزمان پدید می آورد. اوصافی همچون نشاط، انرژی، انگیزه قوی، امید، آرمان طلبی، عدالت خواهی، استقلال طلبی و ... را می توان اوصافی از جوانی دانست که جامعه را مستعد فرصت های گرانبهایی می کنند و از دیگر سو اوصافی چون غلبه احساسات، تغییرپذیری و نوظهوری و ... اوصافی اند که می تواند زمینه تهدید برای جامعه جوان فراهم کند. به هر حال شناخت این پدیده و درک مقتضیات خاص آن است که می تواند از فرصت ها استفاده مطلوب کرده و تهدیدها را از بین برده یا آن را به حداقل ممکن کاهش دهد. شناخت خرده فرهنگ یا خرده فرهنگ های جوانان در جامعه ای چون جامعه ما از نگاههای مختلفی می تواند مطرح شود. در این پژوهش به دنبال شناسایی و توصیف خرده فرهنگ های دینی جوانان بوده ایم تا شاید متولیان امور جوانان را برای برنامه ریزی مفید به فکر افتد.

۱- بیان مسأله:

از آنجا که جوانان بیش از سایر اقشار جامعه در معرض این پدیده بوده و بیش از دیگران از آن تأثیرپذیرند و با عنایت به اهمیت نسل جوان برای هر جامعه ای می توان گفت در حال حاضر جامعه ما با چنین مشکلی مواجه است و یکی از بایسته های پژوهش، جوانان و مسایل مربوط به آنهاست. اگر بپذیریم که جوانان قشر متمایزی در جامعه هستند می توان پذیرفت که دارای خرده فرهنگ یا خرده فرهنگ های ویژه ای نیز هستند که باید مورد توجه و شناسایی قرار گیرند.

در این پژوهش، جوانان را گروهی از افراد جامعه می دانیم که بدلیل زندگی در دامنه سنی خاص از فرهنگ ویژه ای برخوردارند که در عین داشتن نقاط مشترک دارای تمایزاتی هم هست و به همین دلیل سخن از سنخ های خرده فرهنگ است. در این تحقیق بیشتر تأکید ما بر ارزشهای دینی و مذهبی است. سنخ شناسی خرده فرهنگ جوانان را می توان از زوایای مختلف دید به باور برخی از صاحب نظران فرهنگ ایرانی ترکیبی از سه فرهنگ اسلامی، ایرانی و غربی است و به تبع آن خرده فرهنگ ها هم از این سه فرهنگ تأثیر پذیرفته اند. لکن در این پژوهش ما با تکیه و تأکید بر فرهنگ اسلامی بر شناسایی و سنخ شناسی خرده فرهنگ های جوانان

پرداخت هابم. به عبارت دیگر مسأله و مشکل ما این بوده است که بدانیم جوانان از آن حیث که دیندار و مسلمانند در چند گروه و دسته جای می گیرند و این گروه ها از چه ویژگی ها و عناصری برخوردارند.

۳- اهداف تحقیق:

در این تحقیق با مفروض گرفتن این فرض که جوانان درحوزه دینی دارای خرده فرهنگهای ویژه ای می باشند با استمداد از مباحث تئوریک مربوط به فرهنگ و دین و آزمون تجربی آنها در میان جوانان اردبیل به شناسایی این خرده فرهنگ ها و دسته بندی یا سنخ شناسی آنها پرداخته ایم.

۴-سؤالات تحقیق:

سؤال اصلی این پژوهش عبارت ازاین است که چه سنخ هایی از خرده فرهنگ دینی و اسلامی درمیان جوانان وجود دارد؟لکن این سؤال اصلی را میتوان به انواع خاصی تجزیه کرد:

☞ باورها و عقاید دینی جوانان در چه سنخ هایی جای می گیرند؟

☞ رفتارها و هنجارهای دینی جوانان در چه سنخ هایی جای می گیرند؟

☞ ارزشهای دینی جوانان چه دسته بندیهایی را برمی دارند؟

علاوه بر اینها می توان از منظرهای دیگر همچون دینداری عرفانی، مناسکی و ... به مطالعه و سنخ شناسی خرده فرهنگ های دینی جوانان اقدام کرد.

۵- چارچوب نظری:

۵-۱- درباره فرهنگ

اگرچه مفاهیم حوزه های علوم انسانی و اجتماعی عموماً با عدم توافق بر سرتعریف مواجهند اما مفهوم فرهنگ دراین میان از بیشترین میزان اختلاف و عدم توافق برخوردار است و هر یک از صاحب نظران و از جمله مردم شناسان و جامعه شناسان آن را به گونه ای تعریف کرده اند. اختلاف بر سرتعریف یک مفهوم یا واقعیتی که آن مفهوم مبین آن است یا از نظرگاه صاحب نظران برمی خیزد و یا از پیچیدگی موضوع و یا هر دو . به نظر می رسد فرهنگ از هر دو نظر مستعد عدم توافق است. ما با اشاره ای گذرا به برخی از این تعاریف در نهایت تعریفی را که ما در این پژوهش یاری کند برخواهیم گزید. در برخی از تعاریف، فرهنگ به عنوان روش متفاوت زندگی یا طرح زندگی گروهی از مردم دانسته شده و تأکید شده است که فرهنگ نظامی است که در طول تاریخ به وجود آمده و شامل طرح های آشکار و نهان برای زندگی است و بین همه افراد جامعه یا اعضای گروهی معین در زمانی مشخص مشترک است(آبرکرامبی، ۶۵، ۱۳۷۶)

جوئل شارون فرهنگ را مجموعه ای از اندیشه ها، ارزش ها و هنجارها - شیوه های کار، آداب و رسوم، قوانین و اخلاق - می داند که مردم به عنوان راهنمایی برای درک و تسلط بر خود به کار می گیرند. از یک طرف فرهنگ به این معناست که ما جهان را بر طبق زندگی اجتماعی خود می بینیم ازطرف دیگر به این معناست که ما به جهان خود معنا می بخشیم. همچنانکه فرهنگ ما تغییر می کند. درک ما از جهان و کنش ما در آن نیز

دگرگون می شود. حتی جهان درونی ما فرهنگی است نه صرفاً فیزیکی. ما همچنین به طور فرهنگی دیگران را طبقه بندی کرده و نسبت به آنها رفتار می کنیم، نه به طور طبیعی. (جوئل شارون، ۱۳۷۷، ۶۶)

نظر بارنز فرهنگ مجموعه ای از اعتقادات و باورهاست که با تلاش های یک گروه معین در فایق شدن بر مشکلات تطابق بیرونی و یگانگی (انسجام) درونی توسعه می یابد. فرهنگی که توانسته باشد به قدر کافی از پس مشکلات بر آید با ارزش پنداشته شده به اعضای جدید گروه یاد داده می شود. (همان) رفیع پور در معنایی وسیع تر بر این باور است که فرهنگ کلیه اشکال زندگی یک قوم، از جمله پایه های تفکری آن را تشکیل می دهد و این همچنین شامل تمام زمینه های فنی موجودیت آن قوم (از جمله نوع البسه، ساختمان، ابزار و...) نیز می گردد. بنابراین فرهنگ در واقع همه چیز و همه بخش های زندگی که توسط انسان ها بوجود آمده است را در بر می گیرد و لذا موضوع مورد بررسی نه فقط یک رشته خاص، بلکه همه علوم تفکری و انسانی است. (رفیع پور، ۱۳۷۸، ۲۹۷) با دقت نظر در این تعاریف می توان دریافت که فرهنگ مجموعه ای از عناصری است که آن را می سازند و از آنجا که این عناصر برای مطالعه جامعه مهم به نظر می رسند می توان با جمع بندی این تعاریف، فرهنگ را مجموعه ای از چهار عنصر مهم باورها، ارزشها، هنجارها و نمادها دانست. اگرچه در برخی از دسته بندیها به عناصر دیگری هم اشاره می شود لکن می توان این عناصر را عناصر مهم و کلیدی فرهنگ دانست که دیگر عناصر را هم است، اگر در یک تعریف ابتدایی «خرده فرهنگ» در بر می گیرد. از آنجا که موضوع این پژوهش خرده فرهنگ را فرهنگ گروه های خاص از جمله جوانان بدانیم، می توان گفت یک خرده فرهنگ هم عناصر اصلی فرهنگ یعنی باور، ارزش، هنجار و نماد را شامل است لکن در مقیاس محدودتر.

۲-۵- عناصر اصلی فرهنگ

۱-۲-۵- باورها

باورها اموری هستند درباره آنچه وجود دارد و هست. به بیان وسیع تر می توان باورها را معادل جهان بینی دانست که سنخ فکر و ذهن است و می تواند تمامی عقاید، بین شها اسطوره ها، عقاید قالبی و حتی خرافات را شامل شود.

۲-۲-۵- ارزشها

اگر باورها را دایر مدار هست ها بدانیم، ارزش ها دایر مدار بایدها می باشند. به بیانی ارزشها به معنای ارزیابی مطلوبیت یا شایستگی و درست بودن نسبی موضوعات، ایده ها، اعمال، احساسات یا حوادث مختلف اند. به عبارت دیگر ارزشها از نوع داوری هستند و جهت تمایل ما را بیان می کنند (چلبی، ۱۳۷۵، ۱۹) اولسون ارزشها را مجموعه ای از پنداشت های اساسی نسبت به آنچه پسندیده است می داند که تجلی عمیق ترین احساسات مشترک نسبت به (امور) جهانها در جامعه هستند. (همان) به باور وی باورها به سؤال چیست و ارزشها به سؤال چه باید باشد پاسخ می دهند.

۳-۲-۵- هنجارها

هنجار سومین عنصر از عناصر اصلی فرهنگ است که به تعبیر اولسون به سؤال چه باید انجام شود پاسخ می دهند. به بیانی دیگر می توان هنجار را قواعد حاکم بر رفتارها دانست که در هر جامعه خاص وجود دارد. گی روشه بر همین اساس معتقد است که رفتار ما بی آنکه به طور مداوم از آن آگاه باشیم، در هر لحظه تحت تأثیر هنجارهایی است که برای ما راهنما یا مدل هستند. بنابراین حالات عمل، تفکر و احساس فشار خود را اعمال می نمایند زیرا برای ما به شکل قواعد، هنجارها و مدل ها عرضه می شوند که می بایستی از آنها برای هدایت و جهت دادن به کنش خود الهام بگیریم، اگر بخواهیم که کنش ما در جامعه ای که در آن زندگی می کنیم قابل قبول باشد. وی در ادامه تأکید می کند که کنش انسانی حتی شخصی ترین و خصوصی ترین آن تا تفکرات و احساسات بسیار مخفی آن از قواعد بیرونی مشترک و جمعی متابعت می نماید. به هنگام تفکر، زبان و مفاهیم و افکاری را بکار می بریم که جامعه و گروه هایی که در آنها بزرگ شده ایم و در آنها به حیات خود ادامه می دهیم برایمان فراهم کرده اند. به نظر وی، کنش انسانی اجتماعی است چون از ساخت کنشی ریشه می گیرد که بوسیله هنجارها یا قواعد جمعی یا مشترکی که می بایست از آنها تأثیرپذیرد فراهم می گردد. (گی روشه، ۱۳۷۰،

۴۲)

۴-۲-۵- نمادها

چهارمین عنصر اساسی فرهنگ نماد (Symbole) است. ساده ترین تعریفی که می توان از نماد کرد این است که نماد یعنی جایگزین شدن چیزی به جای چیز دیگر و یا به عبارت دیگر چیزی که جای چیز دیگری را می گیرد و بر آن دلالت می کند. یک مجسمه به طور نمادی یادآور یک شخصی، یک حادثه یا یک فکر است و بدین سان برای آنان حضور و کنش مداومی را تضمین می کند. یک کلمه بطور نمادی جایگزین چیزی می شود و همان آثار را داراست بی آنکه حضور جسمی آن چیز لازم باشد.

۶- خرده فرهنگ (Subculture)

خرده فرهنگ که می توان در یک تعریف ابتدایی آن را به عنوان فرهنگ گروه های خاص تعریف کرد از دیدگاه های مختلف مورد توجه قرار گرفته است. گاهی خرده فرهنگ در مقابل فرهنگ عمومی قرار گرفته و بر این اساس به عنوان فرهنگ گروه ها در نظر گرفته می شود. در واقع یک جامعه پیچیده را باید به عنوان مجموعه ای از گروه های پیوسته جابجا شونده در نظر گرفت که با نظامی از مبادلات اقتصادی و مدیریت سیاسی وحدت می پذیرند. هر یک از این گروهها یک رشته رفتارهای اجتماعاً مقبولی برای خود دارند که تا اندازه ای آنها را از گروه های دیگر متمایز می سازد. در واقع هر یک از گروه های متمایز جامعه یک خرده فرهنگ را تشکیل می دهند.

(روح الامینی، ۱۳۷۲، ۵۱)

در برخی تعاریف دیگر علاوه بر گروه، مشاغل، طبقات و گرایشات فکری مبنای تعریف خرده فرهنگ واقع شده است. بسیاری از مشاغل بوجود آورنده فرهنگ های خاص هستند. هر پاره فرهنگ دارای واژه هایی خصوصی است که نقش آن تحکیم دنیای خصوصی آنان در مقابل بیگانگان است. (همان) افراد جامعه بر حسب اینکه متعلق به کدام گروه اجتماعی و شغلی هستند و به چه طبقه ای بستگی دارند و خود را از چه طایفه ای می

دانند و به کدام گرایش عقیدتی و فکری منسوبند و بالاخره بر حسب این که از نظر جنسی و سنی در چه رده ای قرار دارند دارای نمود و ظهور و مختصات فرهنگی متفاوتند و به آسانی می توان آنها را به اعتبار گفتار و رفتار و لباس و ... از یکدیگر متمایز ساخت. این تفاوت ها و ویژگی های داخلی هر فرهنگ را خرده فرهنگ یا جوانه ها و شاخ و برگ های تنه اصلی فرهنگ جامعه می نامند. (دانیل بتیس، ۱۳۷۵، ۲۳)

۷- سنخ شناسی چیست (Typology) ؟

نظر به این که در این پژوهش به دنبال سنخ شناسی خرده فرهنگ جوانان هستیم تعریف این مفهوم بایسته است. ساروخانی در کتاب دایره المعارف علوم اجتماعی این واژه را چنین تعریف کرده است: گونه شناسی تقسیم بندی و تنظیم داده هاست با توجه به مشخصات آنان و بر پایه معیار یا معیارهایی خاص. این معیارها می توانند عینی، ساده و غیرمتعدد باشند. (نظیر سن، جنس، نژاد) یا ذهنی (نظیر ایدئولوژی، عقیده ای خاص و...) در همه علوم مخصوصاً علوم انسانی گونه شناسی اهمیت بسیار دارد. فلاسفه تاریخ جوامع را به انواعی چند تقسیم می کردند. روانشناسان انسان ها را به انواعی چند تقسیم می نمایند. برخی دیگر، گونه های موضوعی ارائه نمودند (نظیر دورکیم که هنگام بحث از خودکشی آن را به نوع خودکشی ناشی از بی هنجاری، خودکشی ناشی از دیگرخواهی، خودکشی خودخواهانه تقسیم نمود) در هر هرگونه باید گونه شناسی اصول زیر باید مراعات گردد:

نخست جامعیت (Exhaustiveness): به طور مصرح تعریف شده و دارای همه ابعاد لازم جهت دربرگیری همه عناصر مربوط به خود باشد.

دوم مانعیت متقابل (Mutual exclusiveness): هر نوع باید تعدادی خاص از عناصر مورد نظر را دربرگیرد و داده های مربوط به آن در هیچ رده دیگر جای نگیرند. (ساروخانی، ۱۳۷۰، ۸۲۶)

نویسنده دیگری تیپ یا سنخ را چنین تعریف می کند: یک تیپ عبارت است از یک نمونه یا الگو به نحوی مشخص که مبین شخصیت یا خصوصیات یک نوع یا طبقه است. به عبارت دیگر یک تیپ نمونه ای از حالتی کلی است که در بسیاری از افراد یک طبقه وجود دارد. از تعداد بیشماری حالات ممکن و یا موجود در یک طبقه می توان حالات معینی را برگزید. که قابلیت آن را داشته باشد که به بسیاری از افراد یک نوع یا طبقه تعمیم داده شود. بدین ترتیب می توان افراد یک طبقه را خارج از کلیت طبقاتی یا نوعی آنها با خصوصیات این تیپ های معین مورد مطالعه قرار داد (حمید حمید، بی تا، ۵۴)

۸- چارچوب مفهومی تحقیق:

۸-۱- دین و ابعاد آن:

هر دینی از ابعاد و زوایای مختلفی تشکیل شده است و معمولاً میزان اهمیت این ابعاد هم به یک اندازه نیست. چنانکه می دانیم و معمول است برای دین اسلام سه بعد اساسی و مهم می توان در نظر آورد: عقاید یا

باورها، اخلاقیات و احکام، در بیان اهمیت هر یک از این ابعاد علمای دین به این مثال متوسل می شوند که اگر دین را همچون درختی بنگریم اصول عقاید همچون ریشه های درخت، احکام به مثابه شاخ و برگ درخت و اخلاقیات به منزله میوه درخت تلقی می شوند. پیداست که در این معنا عقاید و اخلاق اهمیت بیشتری نسبت به احکام پیدا می کنند. عقاید در اسلام خود به سه یا پنج رکن مهم تقسیم می شوند و احکام نیز در دسته های پنج گانه حلال، حرام، مباح، مکروه و مستحب جای می گیرند. اخلاقیات نیز تقسیماتی بر می دارند که در کتب اخلاقی به آن پرداخته می شود. آنچه در اینجا قابل ذکر است این است که دینداری مردم نیز در نسبت با این دسته بندی های معین می شود و فی المثل توده مردم دین را بیشتر در چهره احکام و مناسک دینی می بینند که علم فقه متکفل بیان آن است و نزد برخی دیگر از مردم بعد اخلاقیات دین اهمیت بیشتری می یابد. برای آن که بتوان به موضوع سنخ شناسی خرده فرهنگ جوانان با تأکید بر ارزش های دینی و یا به عبارت دیگر خرده فرهنگ دینی جوانان نزدیک شد برخی از سنخ شناسیهای دین را که توسط صاحب نظران مختلف مطرح شده مورد توجه قرار می دهیم:

۱-۱-۸- **نظر لئوبا روانشناس:** روانشناس دین لئوبا در پنجاه سال پیش چهل و هشت تعریف از دین را جمع آوری کرده است که از جمع بندی آنها محورهای زیر قابل استخراج است.

۲-۱-۸- **عنصر فکری:** دین در اعتقاد بشر به وجود قدرت یا قدرت های متعالی که بر مقدرات او کنترل دارند دیده می شود.

۳-۱-۸- **عنصر عاطفی:** دین در احساس وابستگی فرد به قدرت یا قدرت های مافوق و تجربه ارتباط معنوی با آنها معنی می شود.

۴-۱-۸- **عنصر رفتاری:** دین در اعمال مناسکی چون نماز گذاردن، قربانی کردن و ... و رفتار اخلاقی تجلی می یابد.

۵-۱-۸- **عنصر اجتماعی:** دین بر حسب ظهور اجتماعی آن و ایجاد نهادهای جمعی که بشر را در تحقق ارزش های تعریف شده دین یاری می رساند، تعریف می شود. (عظیمی هاشمی، طرح نگارش جوانان، ۳۴ به نقل از شجاعی زند)

۲-۸- **نظر احمد نراقی:** به منظور تحلیل ایمان ابراهیمی با این نگاه که « رساله دین شناخت » احمد نراقی در کتاب ایمان مهمترین وجه دین داری است سه تلقی از ایمان را از یکدیگر تفکیک می کند.

۱-۲-۸- **تلقی فیلسوفانه از ایمان:** مطابق این تلقی گوهر ایمان از جنس معرفت است به بیان دقیق تر، ایمان نوعی اعتقاد ناظر به گزارهها است یعنی اولاً نوعی اعتقاد است و ثانیاً متعلق آن گزاره ها هستند. بنابراین می توان تلقی فیلسوفانه از ایمان را رویکرد گزاره ای به ایمان نیز نامید.

۲-۲-۸- **تلقی عارفانه از ایمان:** مطابق این تلقی، گوهر ایمان ورای عقل و معرفت است. به بیان دقیق تر، ایمان نوعی اعتماد ناظر به شخص است. یعنی اولاً نوعی اعتماد است و بنابراین در ساحت اراده تحقق می پذیرد نه در ساحت معرفت و ثانیاً متعلق آن یک شخص است نه یک گزاره.

۲-۸-۳- تلقی جامع یا فلسفی -عرفانی از ایمان: مطابق این تلقی، ایمان وضعیت وجودی پیچیده و ذو ابعادی است و نمی توان ابعاد گوناگون آن را به یک بعد خاص فرو کاست. البته چه بسا در این وضعیت وجودی، پاره ای ابعاد نقش محوری داشته باشند و پاره ای ابعاد نقش حاشیه ای، اما حتی در این حالت نیز ابعاد محوری و حاشیه ای لازم و ملزوم و انفکاک ناپذیرند. مطابق این تلقی، ایمان دست کم سه بعد اساسی دارد:

☞ بعد اول، عقلی یا معرفتی است. حتی اگر گوهر ایمان را مطابق تلقی عارفانه، نوعی اعتماد و عشق بدانیم، این اعتماد نمی تواند مستقل از اعتقاد باشد...

☞ بعد دوم ارادی است. ایمان صرفاً اعتقاد به پاره ای گزاره ها نیست. ایمان به شخص مؤمن شخصیت تازه ای می بخشد و این شخصیت نوین نحوه زندگی خاصی را به وی الزام می کند. تعهد مؤمن به خداوند در اطاعت وی از فرامین الهی جلوه گر می شود و وی را بالطبع به انجام اعمال دینی خاصی بر می انگیزد.

☞ بعد سوم عاطفی است. ایمان هرچه باشد با شور عاطفی عظیمی همراه است.
☞ مؤمن نسبت به خداوند شوری عظیم می ورزد و مواجهه وی با خداوند توأم با عشق و هیبت است.
(نراقی، ۱۳۷۸، ۳۹-۳۱)

۳-۸-۳- ابعاد پنج گانه دین از نظر گلاک و استارک

۱-۳-۸- بعد اعتقادی یا باورهای دینی (beliefs):

نوعی ادراک فردی برخاسته از معرفت دینی که به فرد بینش خاصی نسبت به حقانیت اصول دینی ارائه می دهد. در واقع بعد اعتقادی عبارتست از باورهایی که انتظار می رود پیروان آن دین بدانها اعتقاد داشته باشند.

۲-۳-۸- اعمال دینی

الف - شعایر یا مناسک (Rituals): آداب و رسومی که فرموله شده و در میان معتقدان به دین رفتارهای نمونه ای به حساب می آیند. مناسک به طور کلی مراسمی است که هر دین از پیروان خود انتظار دارد آنها را به جا آورد.

ب- پرستش و دعا (Devotion): اعمالی فردی و خصوصی که فرد آنها را تنها با رضایت خاطر خود بدون اجبار انجام می دهد زیرا اینها اعمالی غیر رسمی هستند.

۳-۳-۸- بعد تجربی دین (Experience): موقعیت های برتر ایجاد شده ای که فرد در آنها خود را رویاروی و مواجه با یک شعور برتر احساس می کند.

۴-۳-۸- دانش دینی (Religious Knowledge): شامل حداقلی از آگاهی فرد مؤمن از دین مورد قبول خود است. زیرا شناخت از اصول و فروع دین و سنت ها، تاریخ و سایر امور دینی در حداقلی از سطح ممکن لازم است تا فرد را به عمل دینی بکشاند.

۵-۳-۸- پیامدها (Consequences): این بعد بر رفتار روزمره و غیردینی افراد ناظر است. حضور و وجود اندیشه و حس خداگرایانه در متن زندگی که در رفتار غیردینی فرد ساحتحاکم می یابد و به زندگی او رنگ و بوی دینی می دهد. (میرچا الیاده ، ۶۲ ، ۱۳۷۴)

۴-۸- نظر عبدالکریم سروش:

۱-۴-۸- دین اقلی و اکثری: عبدالکریم سروش از معاریف روشنفکری دینی ایران یکی از تقسیمات دین را دین اقلی و اکثری می داند: من این بینش را که معتقد است تمام تدبیرات و اطلاعات و قواعد لازم و کافی برای اقتصاد، حکومت، تجارت، قانون، اخلاق و خداشناسی و غیره برای هر نوع ذهن و زندگی اعم از ساده و پیچیده در شرع وارد شده است و لذا مؤمنان به هیچ منبع دیگری برای سعادت دنیا و آخرت غیر از دین نیاز ندارند، بینش اکثری یا انتظار اکثری می نامم. در مقابل این بینش، بینش اقلی یا انتظار اقلی قرار می گیرند که معتقد است شرع در این موارد (یعنی مواردی که داخل در دایره رسالت شرع است) حداقل لازم رابه مآموخته است نه بیش آن را. در همینجا بیفزایم که در این تعریف هرچ هاز حداقلی فراتر رود اکثری است. (سروش، ۱۳۷۸، ۸۴)

۲-۴-۸- دین دنیوی و اخروی: دین دنیوی (معاشی) احکام فقهی و اخلاقی را لازم و کافی برای اداره جامعه و حل مشکلات اجتماعی می داند و حسن معاد را تابع حسن معاش و در طول آن می داند. (همان نحوه تفکر پروتستانی در مسیحیت) و در مقابل دین اخروی (معادی)، آنها را تکالیفی می بیند که مقصود اصلی از آنها تأمین سعادت اخروی است و دنیا را فقط به آن منظور و به منزله مقدمه ای برای آن و به قدر حاجات سامان می دهد و بس. (همان، ۸۹)

۳-۴-۸- اسلام حقیقت و اسلام هویت: سروش در یک تقسیم بندی دیگر اسلام را به دو گونه حقیقت و هویت تقسیم کرده و در توضیح آن می گوید: اسلام هویت اسلامی است که بیشتر برای کسب هویت مورد استفاده و استناد قرار می گیرد و در مقابل فرهنگ ها و هویت های دیگر می ایستد و به گذشته تمدنی تفاخر و تکیه می کند و بیشتر اسلام سیاستمداران است تا دینداران و به بزرگ کردن و خودآرایی در چشم دیگران اهمیت بسیاری می دهد و به همین سبب خوراک تعصب و نزاع و تظاهر می شود و رفته رفته به جهت تکیه بسیار بر ظاهر از باطن تهی می شود. در مقابل آن اسلام حقیقت، اسلامی است که فقط تابع و کاشف حقیقت است و اگر هویتی پدید آید دنبال آن است نه مقدم بران. این اسلام با همه حق ها خویشاوند است و ظاهر طلب و ظاهر پسند و اهل بزرگ کردن نیست و خرج منافع قوم و صنف و فرهنگ خاصی نمی شود و اهل دیالوگ است و آنها که آن را می خواهند برای حق بودنش می خواهند و نه برای هوی تزا بودنش. (همان، ۳۲۶)

۵-۸- جمع بندی گون ههای خرده فرهنگ دینی: باتوجه به مباحث نظری و یافته های مصاحبه های اکتشافی با تعدادی از جوانان می توان پنج گونه زیر را با شاخصهایی معرفی کرد:

الف - گونه سنتی

- ✓ یک فرد مسلمان باید ظاهرش هم دینی باشد.
- ✓ اسلام واقعی همان است که در رساله های عملیه فقها وجود دارد.
- ✓ چادر بهترین نوع پوشش و حجاب برای بانوان است.
- ✓ نمی توان شیعه بود و درعین حال هرگز در مراسم عزاداری امام حسین(ع) شرکت نکرد.
- ✓ بهترین الگوی دینداری روحانیون هستند.
- ✓ بدون تقلید از مراجع دینی نمی توان دیندار بود.
- ✓ اطاعت از فتوای مرجع تقلید در همه امور واجب است.
- ✓ اعمال و باورهای دینی باید کاملاً شکل سنتی خود را حفظ کنند.

ب - گونه ولایتی

- ✓ عقیده به ولایت فقیه بر هر مسلمان شیعه واجب است.
- ✓ برای دفاع از ولایت می توان برخی از قوانین موجود را نادیده گرفت.
- ✓ شرکت در انتخابات برای اطاعت از دستور رهبری واجب است و نتیجه آن مهم نیست.
- ✓ ترک نماز جمعه بدون داشتن عذر شرعی گناه است.
- ✓ ولی فقیه(رهبر)، جانشین امام زمان (ع) است.
- ✓ نظری مقام رهبری بر نظر تمامی مراجع تقلید ترجیح دارد.

ج - گونه سکولار:

- ✓ اساساً دین یک باور و ایمان فردی است و ربطی به زندگی سیاسی و اجتماعی ندارد.
- ✓ دین امری مقدس است و دخالت دین در سیاست باعث از بین رفتن تقدس دین می شود.
- ✓ دین نمی تواند برای اقتصاد و معیشت مردم دستورات صادر کند.
- ✓ دین مانع پیشرفت علم و بنابراین مانع پیشرفت جامعه می شود.
- ✓ روشنفکران دینی الگوهای مناسبتری برای دینداری هستند.

د - گونه ایدئولوژیک

- ✓ اگر در اداره جامعه به دستورات دینی عمل شود بسیاری از مشکلات حل خواهد شد.
- ✓ حکومت موفق و کارآمد حکومتی است که بر مبنای دین اداره شود.
- ✓ دین می تواند همه نیازهای همه انسا نها را در هر زمان و مکانی رفع کند.
- ✓ حکومت اسلامی بهترین نوع حکومت است.
- ✓ دین و سیاست قابل تفکیک از یکدیگر نیستند.
- ✓ دین باید در تمامی عرص ههای زندگی اجتماعی و سیاسی و... حضور داشته باشد.

ه . گونه شخصی و خانوادگی:

- ✓ هر کس در امور دینی می تواند به تشخیص خودش عمل کند.
- ✓ هر کس خودش می تواند روحانی خودش باشد و نیازی به روحانیون نیست.
- ✓ تنها آنچه والدین در امور دینی به ما یاد م یدهند برای ما کفایت می کند.
- ✓ برای بانوان مهم رعایت حجاب است، نوع آن فرقی نمی کند.

۹- روش تحقیق:

تحقیق از نوع اکتشافی است، این پژوهش به روش پیمایشی انجام شده است. همچنین تحقیق از نوع مقطعی است یعنی نتایج حاصل شده می تواند با گذشت زمان تغییر کند. با توجه به این که این پژوهش درصدد بررسی و شناسایی خرده فرهنگ جوانان است، واحد مورد پژوهش فرد است، اگرچه با مشاهده فراوانی های خاص می توان افراد را در گروه هایی یا خرده فرهنگهایی جای داد.

۹-۱- **جامعه آماری:** جامعه آماری تحقیق حاضر کلیه دختران و پسران جوان ساکن در شهر اردبیل بوده که در سنین ۱۵ تا ۲۹ سال قرار دارند.

۹-۲- شیوه نمونه گیری و حجم نمونه:

برای انتخاب اعضای نمونه شیوه نمونه گیری خوشه ای را در پیش گرفته ایم. نمونه گیری خوشه ای زمانی به کار می رود که متغیر اصلی مورد بررسی دارای توزیعی نسبتاً همگن در جامعه مورد بررسی باشد به عبارت دیگر نتوان جامعه مورد نظر را براساس دسته هایی که دارای تفاوت های برونای بایکدیگر هستند؛ طبقه بندی نمود یا انتخاب خوشه ای از افراد آسان تر از انتخاب افراد براساس روش های دیگر باشد. (این موقعیت زمانی فرا می رسد که نتوانیم فهرست یا اعضای جامعه را تهیه و تدوین کنیم.) نمونه گیری خوشه ای چند مرحله ای در نظر گرفته می شود. تعداد نمونه معتبر در خصوص جامعه آماری براساس فرمول و مشخصات ذیل برآورد گردید.

$$n = \frac{NZ^2 p.q}{Nd^2 + Z^2 p.q}$$

- ضریب اطمینان معادل ۹۵ درصد فرض شده که در نتیجه Z برابر ۱/۹۶ می گردد.
- واریانس صفت مشاهده شده در نمونه آماری، حداکثر فرض می شود در نتیجه $p=0/5$ و q است.
- فاصله اطمینان تعمیم نتایج به جامعه آماری ۸٪ در نظر گرفته شده که در نتیجه $d=4\%$ می شود.

$$n = \frac{623299(1/96)^2(0/5)(0/5)}{623299(4\%)^2 + (1/96)^2(0/5)(0/5)} = \frac{598616 / 3596}{998 / 3388} = 599$$

بدین سان حجم کل نمونه لازم برای تعمیم به جامعه آماری با احتمال ۹۵٪ اطمینان تعداد ۶۰۰ جوان است.

۱۰- یافته های پژوهش:

۱۰-۱- توصیف خرده فرهنگهای دینی جوانان

۱۰-۱-۱- خرده فرهنگ سکولار

R	گویه ها	کاملاً مخالف	مخالف	بینابین	موافق	کاملاً موافق
۱	اساساً دین یک باور و ایمان فردی است و ربطی به زندگی اجتماعی و سیاسی ندارد	۶/۴	۴۱/۲	۱۲/۴	۳۲/۷	۷/۴
۲	دین امر مقدسی است و دخالت دین در سیاست باعث از بین رفتن تقدس دین می شود.	۶/۶	۳۴/۷	۱۷/۹	۳۳/۱	۷/۸
۳	دین نمی تواند برای اقتصاد و معیشت مردم دستورات روشن داشته باشد.	۷/۶	۵۵/۲	۱۳/۸	۲۰/۶	۲/۹
۴	دین مانع پیشرفت علم و بنابراین مانع پیشرفت جامعه است.	۲۴/۱	۶۱/۱	۲/۸	۱۰	۲
۵	روشنفکران دینی الگوهای مناسب تری برای دینداری هستند.	۰/۸	۹/۹	۱۷/۶	۵۶	۱۵/۶
۶	حجاب و پوشش یک امر شخصی است و ربطی به دین ندارد	۶/۱	۵۱/۳	۱۲/۳	۲۷/۴	۲/۸
۷	انحراف مردم از مسیر دین توسط روحانیت	۵/۷	۴۸/۸	۱۷	۲۴	۴/۴
۸	خلاصه نشدن همه امور زندگی در دین و دینداری	۱/۵	۱۹/۵	۱۷	۲۴	۴/۴
۹	دینداری در ایران؛ عربستان و آمریکا فرق ندارد.	۷/۶	۴۶/۳	۶/۱	۳۲	۸/۱

جدول فوق میزان موافقت یا مخالفت پاسخگویان به گویه های مربوط به خرده فرهنگ دینی سکولار را نشان می دهد. براین اساس می توان گفت بیشترین میزان موافقت پاسخگویان به گویه پنجم اختصاص یافته و حدود ۷۱ درصد پاسخگویان روشنفکران دینی را الگوهای مناسبتری برای دینداری می دانند و تنها حدود ۱۸٪ با این گویه مخالف بوده اند. ۶۷ درصد پاسخگویان نیز پذیرفته اند که همه امور زندگی آدمیان در دین و دینداری خلاصه نمی شود. با این گویه که اساساً دین یک ایمان و باور فردی است و ربطی به زندگی سیاسی و اجتماعی ندارد حدود ۳۸ درصد موافق یا کاملاً موافق بوده اند و در عوض حدود ۴۷ درصد هم با آن ابراز مخالفت کرده اند. نسبت به دیگر گویه سنجش سکولاریسم که دین را امر مقدس دانسته و دخالت دین در سیاست را باعث از بین رفتن تقدس دین می داند حدود ۴۰ درصد موافق و ۴۰ درصد دیگر مخالف بوده اند. اکثریت قابل توجهی یعنی حدود ۶۳ درصد با این گزاره که دین نمی تواند برای اقتصاد و معیشت مردم دستورات روشن داشته باشد مخالفت کرده اند در عین حالی که حدود ۲۲ درصد هم با آن موافق بوده اند. بیشترین میزان مخالفت با این گزاره صورت گرفته که دین را مانع پیشرفت علم و بنابراین مانع پیشرفت جامعه می داند. حدود ۳۰ درصد پاسخگویان حجاب و پوشش را امری شخصی دانسته لکن حدود ۵۷ درصد با شخصی دانستن امر حجاب

مخالفند. ۲۷ درصد پاسخگویان بر این باورند که روحانیت ایران موجب انحراف مردم از مسیر دین شده است و حدود ۳۹ درصد نیز باور دارند که دینداری در کشورهای مختلف مانند آمریکا، ایران یا عربستان تفاوتی ندارد.

تمایل کلی به خرده فرهنگهای دینی سکولاریم

درجه ارزیابی	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
بسیار کم	۳	۰/۵	۰/۵	۰/۵
کم	۱۵۵	۲۵/۷	۲۵/۷	۲۶/۲
متوسط	۳۷۱	۶۱/۵	۶۱/۵	۸۷/۷
زیاد	۷۲	۱۱/۹	۱۱/۹	۷/۹۹
بسیار زیاد	۲	۰/۳	۰/۳	۱۰۰
کل	۶۰۲	۱۰۰	۱۰۰	

جدول فوق گویای آن است که حدود ۱۲ درصد پاسخگویان به میزان زیاد و بسیار زیادی به این خرده فرهنگ تعلق خاطر دارند. حدود ۲۶ درصد به میزان کم یا بسیار کم و بیش از ۶۰ درصد آنان در حد متوسط به خرده فرهنگ دینی سکولار گرایش دارند.

۲-۱-۱۰- خرده فرهنگ دینی ولایتی

R	گویه ها	کاملاً مخالف	مخالف	بینابین	موافق	کاملاً موافق
۱	عقیده به ولایت فقیه بر هر مسلمان شیعه واجب است	۱/۹	۷/۴	۸/۸	۵۶/۷	۲۵/۳
۲	برای دفاع از ولایت می توان برخی از قوانین موجود را نادیده گرفت	۵/۲	۴۳/۲	۲۰/۷	۲۷/۲	۳/۸
۳	شرکت در هر انتخابات برای اطاعت از دستورات رهبری واجب است	۷	۴۸/۲	۱۱/۴	۲۸	۵/۳
۴	ترک نماز جمعه بدون داشتن عذر شرعی گناه است	۸/۳	۵۰	۱۳	۲۰/۴	۸/۳
۵	ولی فقیه (رهبر) جانشین امام زمان (ع) است.	۹/۵	۱۹/۶	۱۱/۷	۴۲/۶	۱۶/۷

جدول فوق بیانگر میزان موافقت یا مخالفت پاسخگویان به خرده فرهنگ دینی ولایتی می باشد بر این اساس می توان گفت بیشترین میزان موافقت پاسخگویان با گویه اول همراه است یعنی ۸۰ درصد پاسخگویان بر این باورند که اعتقاد به ولایت فقیه بر هر مسلمان شیعه واجب است. پس از این گویه، گویه پنجم واقع می شود که باور پاسخگویان به اینکه رهبر جانشین امام زمان (عج) است را نشان می دهد و حدود ۵۸ درصد پاسخگویان با آن اعلام موافقت کرده اند و در حالی که حدود ۲۰ درصد پاسخگویان هم با آن مخالف بوده اند. گویه های دیگری که برای سنجش افراد موافق با این خرده فرهنگ در نظر گرفته شده از موافقین کمتر و مخالفین بیشتری برخوردار است.

با این گزاره که ترک نماز جمعه بدون داشتن عذر شرعی گناه است حدود ۲۸ درصد موافق و ۵۸ درصد دیگر با آن مخالف بوده اند. ۳۳ درصد پاسخگویان بر این باورند که شرکت در هر انتخاباتی صرف نظر از نتیجه آن و برای اجابت فرمان رهبری واجب است و نتیجه آن اهمیتی ندارد لکن حدود ۵۵ درصد جوانان با چنین نظری مخالفند. بالاخره حدود ۳۰ درصد جوانان چنین می اندیشیدند که می توان برای دفاع از ولایت فقیه پاره ای از قوانین و مقررات را نادیده گرفته و برخلاف آنها عمل کرد، لکن ۴۸ درصد دیگر با چنین ایده ای مخالفند.

تمایل کلی به خرده فرهنگ ولایتی

درجه ارزیابی	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
بسیار کم	۱۹	۳/۲	۳/۲	۳/۲
کم	۱۲۱	۲۰/۱	۲۰/۱	۲۳/۲
متوسط	۴۶/۴	۴۶/۴	۴۶/۴	۷/۶۹
زیاد	۱۶۷	۲۷/۷	۲۷/۷	۹۷/۳
بسیار زیاد	۱۶	۲/۷	۲/۷	۱۰۰
کل	۶۰۳	۱۰۰	۱۰۰	

ارقام جدول فوق بیانگر آن است که حدود ۳۰ درصد پاسخگویان به میزان زیاد یا بسیار زیاد، ۴۶ درصد در حد متوسط و ۲۳ درصد در حد کم یا بسیار کم نسبت به این خرده فرهنگ گرایش دارند.

R	گویه ها	کاملاً مخالف	مخالف	بینابین	موافق	کاملاً موافق
۱	یک فرد مسلمان باید ظاهرش هم دینی باشد.	۳/۸	۱۵/۴	۷/۶	۵۰	۲۳/۱
۲	اسلام واقعی همان است که در رساله های علمیه فقها وجود دارد.	۳/۹	۲۴/۹	۱۸/۹	۴۴/۹	۷/۳
۳	چادر بهترین نوع پوشش و حجاب برای بانوان است.	۵/۸	۱۷/۴	۹/۱	۳۵/۷	۳۱/۹
۴	نمی توان شیعه بود و در عین حال هرگز در مراسم عزاداری امام حسین(ع) شرکت نکرد.	۵	۳۷	۶/۲	۲۶/۵	۲۵/۳
۵	بهترین الگوی دینداری روحانیون هستند.	۹/۲	۳۷/۷	۲۳/۸	۲۳/۸	۵/۵
۶	بدون تقلید از مراجع دینی نمی توان دیندار بود	۴/۴	۲۶/۵	۱۰/۱	۴۵/۵	۱۳/۶
۷	دیندار واقعی کار مشکلی است و محتاج توفیق الهی است	۰/۹	۶/۸	۴/۶	۵۵	۳۲/۷
۸	اعمال و باورهای دینی باید کاملاً شکل سنتی خود را حفظ کنند	۲/۳	۲۴/۵	۱۷/۱	۴۶/۶	۹/۵

جدول فوق بیانگر میزان موافقت یا مخالفت جوانان جامعه آماری با گویه هایی است که میزان تعلق افراد به خرده فرهنگ دینی سنتی را نشان می دهد. این ارقام بیانگر آن است که تقریباً تمامی این گزاره ها به استثناء یک مورد آن مورد قبول جوانان است. حدود ۸۸ درصد جوانان دینداری واقعی را امری مشکل و محتاج توفیق الهی دانسته اند. ۷۳ درصد جوانان بر این باورند که یک فرد دیندار باید از حیث ظاهری هم با افراد غیردیندار متفاوت باشد. ۶۷ درصد پاسخگویان چادر را بهترین نوع پوشش برای بانوان دانسته اند. ۵۹ درصد پاسخگویان بر این باورند که بدون تقلید از مراجع دینی نمی توان دیندار بود و ۵۲ درصد اسلام واقعی را همان اسلام موجود در رساله های عملیه فقهی می دانند. کمترین میزان موافقت با این گویه صورت گرفته است که روحانیون را به عنوان بهترین الگوهای دینی معرفی می کند. ۲۹ درصد با این گویه موافق و ۴۶ درصد دیگر با آن مخالف بوده اند. ۵۶ درصد جوانان نیز بر این باورند که اعمال و باورهای دینی باید کاملاً شکل سنتی خود را حفظ کنند.

تمایل کلی به خرده فرهنگ دینی سنتی

درجه ارزیابی	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
بسیار کم	۳	۰/۵	۰/۵	۰/۵
کم	۶۱	۱۰/۱	۱۰/۱	۱۰/۶
متوسط	۲۲۳	۳۷	۳۷	۴۷/۶
زیاد	۲۴۳	۴۰/۳	۴۰/۳	۸۷/۹
بسیار زیاد	۷۳	۱۲/۱	۱۲/۱	۱۰۰
کل	۶۰۳	۱۰۰	۱۰۰	

ارقام جدول فوق بیانگر آن است که حدود ۵۲ درصد پاسخگویان در حد زیاد یا خیلی زیاد، ۳۷ درصد در حد متوسط و ۱۰ درصد دیگر در حد کم یا خیلی کم با این خرده فرهنگ موافقت می‌کنند.

۴-۱-۱-۱۰- خرده فرهنگ دینی ایدئولوژیک

R	گویه ها	کاملاً مخالف	مخالف	بینابین	موافق	کاملاً موافق
۱	اگر در اداره جامعه به دستورات دینی عمل شود بسیاری از مشکلات حل خواهد شد	۰/۷	۴/۸	۷/۲	۵۳/۲	۳۴/۱
۲	حکومت موفق و کارآمد حکومتی است که بر مبنای دین اداره شود	۰/۵	۷/۸	۴/۸	۶۲/۸	۲۴
۳	دین راهنمای زندگی است و برای همه جوانب زندگی انسان‌حکام دارد	۰	۲/۲	۴	۶۶/۶	۲۷/۳
۴	دین می‌تواند همه نیازهای انسانها را در هر زمان و مکانی رفع کند	۱/۵	۲۲/۱	۱۸	۴۶/۶	۱۱/۷
۵	حکومت اسلامی بهترین نوع حکومت است	۱/۸	۶	۸/۵	۵۶/۲	۲۷/۴
۶	دین و سیاست قابل تفکیک از همه دیگر نیستند	۲/۷	۳۲/۳	۱۶/۷	۴۲/۹	۵/۴

ارقام جدول فوق میزان موافقت یا مخالفت پاسخگویان به خرده فرهنگ دینی ایدئولوژیک را نشان می‌دهد. این ارقام گویای آن است که میزان موافقت پاسخگویان به گویه‌های این خرده فرهنگ بسیار بالاست و مخالفت با آنها بسیار پایین است. به استثناء گویه آخر که دین و سیاست را قابل تفکیک از هم ندانسته که ۴۸ درصد پاسخگویان با آن موافق و ۳۴ درصد دیگر مخالفت می‌کنند. دیگر گوی‌ها از مخالفین بسیار پایینی برخوردارند.

تمایل کلی به خرده فرهنگ دینی ایدئولوژیک

درجه ارزیابی	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
بسیار کم	۱	۰/۲	۰/۲	۰/۲
کم	۱۷	۲/۸	۲/۸	۳
متوسط	۹۵	۱۵/۸	۱۵/۸	۱۸/۷
زیاد	۳۷۴	۶۲	۶۲	۸۰/۸
بسیار زیاد	۱۱۶	۱۹/۲	۱۹/۲	۱۰۰
کل	۶۰۳	۱۰۰	۱۰۰	-----

ارقام جدول فوق گویای آن است که ۸۱ درصد پاسخگویان با خرده فرهنگ دینی ایدئولوژیک در حد زیاد یا بسیار زیاد، حدود ۱۶ درصد در حد متوسط و تنها ۳ درصد دیگر با آن به میزان کم یا بسیار کم موافقت کردند.

۵-۱-۱۰- خرده فرهنگ دینی شخصی یا خانوادگی

R	گویه ها	کاملاً مخالف	مخالف	بینابین	موافق	کاملاً موافق
۱	هرکس در امور دینی می تواند به تشخیص خودش عمل کند	۷/۸	۲۹/۵	۱۱	۴۱/۹	۹/۸
۲	هرکس خودش می تواند روحانی خودش باشد و نیازی به روحانیون نیست.	۷/۷	۵۷/۴	۱۲/۷	۱۵/۷	۶/۵
۳	تنها آنچه والدین در امور دینی به ما یاد می دهد برای ما کفایت می کند	۱۰/۵	۶۶/۶	۷/۵	۱۲/۵	۲/۸
۴	برای بانوان مهم رهایت حجاب است و نوع آن فرق نمی کند	۳/۲	۱۹/۳	۵/۵	۵۴/۵	۱۷/۶
۵	داشتن آنتن ماهواره در منزل اشکالی ندارد	۱۵/۲	۳۳/۴	۱۸/۵	۲۵	۷/۸
۶	داشتن دوستی از جنس مخالف اشکالی ندارد	۲۱/۳	۴۰	۱۳/۱	۲۰/۳	۵/۳

جدول فوق نظر پاسخگویان نسبت به گویه های مربوط به خرده فرهنگ دینی شخصی یا خانوادگی را نشان می دهد. در میان گویه هایی که میزان توافق افراد با بعد اعتقادی این خرده فرهنگ را نشان می دهد تنها گویه اول که بیان می دارد هر کس در امور دینی می تواند به تشخیص خودش عمل کند از میزان پذیرش بالایی برخوردار است و ۵۲ درصد با آن موافقت در مقابل ۳۸ درصد دیگر با آن مخالفت کرده اند. در بعد رفتارها سبک پوشش که با حفظ حجاب انتخاب نوع آن را بر عهده خود فرد می گذارد ۷۲ درصد با آن توافق دارند. با داشتن آنتن ماهواره در منزل ۳۲ درصد موافق و ۴۸ درصد دیگر ابراز مخالفت کرده اند. با داشتن دوست پسر یا دختر ۶۱ درصد مخالف و ۲۵ درصد دیگر موافقت کردند. کمترین میزان موافقت یعنی ۱۵ درصد نیز با این گزینه صورت گرفته است که بیان می دارد تنها آنچه والدین در امور دینی به ما یاد می دهند برای ما کفایت می کند.

تمایل کلی به خرده فرهنگ دینی و شخصی یا خانوادگی

درجه ارزیابی	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
بسیار کم	۱۷	۲/۸	۲/۸	۲/۸
کم	۱۹۸	۳۲/۸	۳۲/۸	۳۵/۷
متوسط	۲۹۶	۴۹/۱	۴۹/۱	۸۷/۷
زیاد	۸۸	۱۴/۶	۱۴/۶	۹۹/۳
بسیار زیاد	۴	۰/۷	۰/۷	۱۰۰
کل	۶۰۳	۱۰۰	۱۰۰	-----

ارقام جدول فوق بیانگر میزان توافق پاسخگویان با کلیت خرده فرهنگ دینی شخصی و خانوادگی است ۳۵ درصد جوانان به میزان بسیار کم یا کم، ۴۹ درصد در حد متوسط و حدود ۱۵ درصد نیز در حد زیاد یا بسیار زیاد به این خرده فرهنگ تمایل دارند.

۲-۱۰- مقایسه خرده فرهنگ ها باهم

نوع خرده فرهنگ	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد
خرده فرهنگ دینی سکولار	۰/۵	۲۵/۷	۶۱/۵	۱۱/۹	۰/۳
خرده فرهنگ دینی ولایتی	۳/۲	۲۰/۱	۶۴/۴	۲۷/۷	۲/۷
خرده فرهنگ دینی سنتی	۰/۵	۱۰/۱	۳۷/۰	۴۰/۳	۱۲/۱
خرده فرهنگ دنی ایدئولوژیک	۰/۲	۲/۸	۱۵/۸	۶۲/۰	۱۹/۲
خرده فرهنگ دینی شخصی یا خانوادگی	۲/۸	۳۲/۸	۴۹/۱	۱۴/۶	۰/۷

۳-۱۰- مقایسه خرده فرهنگ ایدئولوژیک با طرح پژوهشی « نگرش جوانان به دین »

R	متن گویه	درصد موافق		درصد مخالف	
		طرح حاضر	طرح نگرش به دین	طرح حاضر	طرح نگرش به دین
۱	اگر در اداره جامعه به دستورات دین عمل شود بسیاری از مشکلات حل خواهد شد.	۸۹	۸۷	۱۰	۵
۲	حکومت موفق و کارآمد حکومتی است که بر مبنای دین اداره شود.	۸۶	۸۵	۱۴	۸
۳	دین راهنمای زندگی است و برای جوانب زندگی انسان احکام دارد.	۹۳	۹۲	۵	۲/۲

همانگونه که ملاحظه می شود نتایج دو پژوهش در سنجش دینداری این سنخ از افراد جامعه کاملاً با یکدیگر نزدیک و مؤید یکدیگر است. در سنخ ایدئولوژیک علاوه بر گویه های شش گانه فوق که بیانگر بعد باور و ارزش این سنخ بوده اند نکات دیگری که مبین هنجارها و نمادهای آنهاست نیز قابل مشاهده است، افراد وابسته به این خرده فرهنگ به اقامه نماز اول وقت به جماعت، حضور در نماز جمعه آن هم به صورت دسته جمعی با دستان، حضور در مساجد و حسینیه ها، اقدام به برگزاری مراسم دعا در منزل دوستان یا اقوام، رفتن به زیارت حرم امام رضا (ع) به صورت جمعی پای بند هستند. این افراد عموماً مقید به داشتن محاسن مردان بوده و نیز بهترین روش حفظ حجاب را استفاده از چادر توسط بانوان می دانند افراد عضو این خرده فرهنگ به میزان بیشتری نسبت به دیگران از چفیه استفاده کرده. دوستانشان را با القابی همچون برادر و خواهر مورد خطاب قرار می دهند و هنگامی که از مقام رهبری سخن می گویند از ایشان با القابی همچون آقا یا مقام رهبری یاد می کنند و در سالگرد شهادت تمامی ائمه (ع) عزادار و سیاهپوش می شوند.

جدول زیر به بررسی روایی سازه ای روایی عاملی گویه های خرده فرهنگ های دینی پس از اجرای نهایی پرسشنامه می پردازد. در حالت ایده آل می باید تعداد عامل ها به تعداد خرده فرهنگ های دینی (پنج مورد) باشد و گویه های مربوط به هر خرده فرهنگ در ذیل عامل مربوطه جمع گردد.

پایین بودن روایی سازه ای در مرحله پیش آزمون و سپس آزمون نهایی ($Cumulative = 0/53$ عامل ۹) اگرچه در ابتدا چندان متناسب با مبانی نظری محقق نبود. مع الوصف این نکته را در ذهن محقق تقویت می کند که دینداری جوانان بیشتر امری ترکیبی بوده و تمایز خرده فرهنگ ها در عالم واقع شفاف و روشن نیست. در واقع تکنیک تحلیل عاملی آنگاه باید بیشتر مورد توجه قرار گیرد که ابعاد مختلف یک متغیر دارای همبستگی پایینی با هم باشند تا از این طریق عامل ها از یکدیگر متمایز گردند ولی در عرصه دینداری الزاماً به این ترتیب نیست: مثلاً یک فرد در عین حال که دارای رابطه عاطفی بالایی با خدای خود است، این روابط عاطفی را از مجرای مناسک دینی جستجو نماید.

۱۱- بررسی روایی سازه ای گویه های خرده فرهنگ های دینی براساس تحلیل عاملی

عاملها									گویه ها
۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
								۰/۶۶۹-	داشتن دوستی از جنس مخالف اشکالی ندارد.
								۰/۶۶۸-	انحراف مردم از مسیر دین توسط روحانیت
								۰/۶۵۴-	داشتن آنتن ماهواره در منزل اشکالی ندارد.
								۰/۶۲۸	عقیده به ولایت فقیه بر هر مسلمان شیعه واجب است.
								۰/۵۶۷	یک فرد مسلمان باید ظاهرش هم دینی باشد.
								۰/۵۵۷	بهترین الگوی دینداری روحانیون هستند.
								۰/۵۵۳	اسلام واقعی همان است که در رساله عملیه فقها وجود دارد.
								۰/۵۳۷	ولی فقیه (رهبر) جانشین امام زمان (عج) است.
								۰/۵۰۵-	هر کس خودش می تواند روحانی خودش باشد و نیازی به روحانیون نیست.
								۰/۴۸۹	چادر بهترین نوع پوشش و حجاب برای بانوان است.
								۰/۷۲۳	دین راهنمای زندگی است و برای همه جنبه های زندگی انسان احکام دارد.
								۰/۵۸۵	حکومت اسلامی بهترین نوع حکومت است.
								۰/۵۶۶	دین می تواند همه نیازهای انسانها را در هر زمانی و مکانی رفع کند.
								۰/۵۵۱	برای بانوان مهم رعایت کردن حجاب است نوع آن فرق نمی کند.
								۰/۴۵۱	حکومت موفق و کارآمد حکومتی است که بر مبنای دین اداره شود.

					۰/۷۴۷		دینداری واقعی کار مشکلی است و محتاج توفیق الهی است.
					۰/۶۹۹		نمی توان شیعه بود و در عین حال هرگز در مراسم عزاداری امام حسین(ع) شرکت نکرد.
				۰/۶۸۹			حجاب و پوشش یک امر شخصی است و ربطی به دین ندارد.
				۰/۶۴۵			هرکس در امور دینی می تواند به تشخیص خودش عمل کند.
				۰/۵۶۳			اساساً دین یک باور و ایمان فردی است و ربطی به زندگی اجتماعی و سیاسی ندارد
				۰/۴۴۷			دین نمی تواند برای اقتصاد و معیشت مردم دستورات روشن داشته باشد.
			۰/۶۳۷				دین مانع پیشرفت علم و بنابراین مانع پیشرفت جامعه می شود.
			۰/۵۵۵				اعمال و باورهای دینی باید کاملاً شکل سنتی خود را حفظ کند.
			۰/۴۶۲				تنها آنچه والدین در امور دینی به ما یاد می دهند برای ما کفایت می کند.
			۰/۴۳۶				روشنفکران دینی الگوهای مناسب تری برای دینداری باشد.
			۰/۶۷۵				شرکت در هر انتخابات برای اطاعت از رهبری واجب است.
			۰/۶۴۶				دین و سیاست قابل تفکیک از یکدیگر نیستند.
			۰/۴۲۰-				دین امر مقدس است و دخالت دین در سیاست باعث از بین رفتن تقدس دین می شود.
			۰/۷۱۲				برای دفاع از ولایت می توان برخی از قوانین موجود را نادیده گرفت.
			۰/۷۴۱				خلاصه نشدن همه امور زندگی در دین و زندگی
۰/۸۰۴							دینداری در ایران ، عربستان و آمریکا فرق ندارد
۰/۴۴۲-							ترک نماز جمعه بدون داشتن عذر شرعی گناه است.

جمع بندی و نتیجه گیری

۱-۱۲- از نظریه پردازی تا مشاهده واقعیت:

در مقام نظریه پردازی و بحث مفهومی به سادگی می توان امور را دسته بندی، تیپولوژی و تفکیک کرد و آنچه را که ما از مباحث تئوریک بهره گرفته بودیم و برآن اساس خرده فرهنگ ها را تفکیک کرده بودیم از همین نوع بودند و البته راه دیگری نیز به نظر نمی رسد و برای آغاز کار چاره ای جز توسل جستن به نظریه و بحث تئوریک نیست چراکه هیچ کس نمی تواند بدون در اختیار داشتن چارچوب تئوریک به سراغ واقعیت رفته و از آن سراغ بگیرد که در این صورت چیزی اساساً عاید او نخواهد شد. اما ابزار تئوریک که بنا هست همچون جامه ای بر تن واقعیت دوخته شوند در بسیاری از مواقع برتن واقعیت راست نمی آیند و لذا کاربررسی واقعیت با دشواری مواجه می شود امری که به تمامی در این پژوهش رخ نمود. پس از ساختن گونه های نظری و آغاز به مصاحبه های اکتشافی به تدریج این واقعیت بیشتر و بیشتر نمایان شد که دینداری جوانان در عالم واقع کمتر تن به تفکیک و گونه شناسی می دهد و اگر منظور از گونه شناسی چنان تفکیکی جامع و مانع باشد که هیچگونه همپوشی نداشته باشد چنین کاریپ نشد نیست چرا که چنین چیزی اساساً وجود ندارد این امر در مصاحبه های اکتشافی کاملاً مشهود بود و بعداً در تست تجربی نهایی کاملاً آشکار شد. وقتی با جوانی که همه ویژگی های ظاهری و شناخت دوستان او حکایت از سکولار بودن او می کرد و خودش نیز خود را فردی لائیک یا سکولار معرفی می کرد مصاحبه می کردیم ناگهان اظهار عقیده ای که متعلق به خرده فرهنگ سنتی یا ولایتی است همه چیز را به هم می ریخت و مصاحبه کننده را ناامید می کرد و بالعکس هنگامی که با جوانی بسیجی، حزب الهی که چفیه به گردن آویخته و خود را سرباز آقا» معرفی می کرد مصاحبه می کردیم ناگهان متوجه برخی باورها یا هنجارهای او که او را به خرده فرهنگ سکولار نزدیک کرد، می شدیم. این نتایج ما را به این نکته متفطن کرد که دینداری جوانان امری «ترکیبی» است که آن هم ریشه در «وضعیت در حال گذار» جامعه ما دارد، جامعه ای که در حال مدرن شدن است و حاوی نزاع تاریخی سنت و مدرنیسم است. عناصری از مدرنیته را اخذ نموده لکن سنت را نیز رها نکرده است و لذا نه سنتی است نه مدرن و این ویژگی در همه ابعاد جامعه و شخصی تا افراد از جمله هدینداری آنان خود را نمایان می سازد.

۲-۱۲- سنخ ها همچون نمونه های آرمانی (Ideal Type):

برای آن که بتوانیم از ابزار تئوریک خودمان یعنی سنخ های پنجگانه برای شناسایی و توصیف دینداری جوانان استفاده کنیم می توان برسیاق جامعه شناسی ماکس وبر این سنخ ها را نوعی تیپ ایده آل دانست که اگرچه در عالم واقع به طور کامل و دقیق یافت نمی شود لکن به کار شناخت عالم واقع می آیند و ما می توانیم واقعیت را باتوجه به نسبتی که با این سنخ ها دارد شناسایی کنیم. براین اساس می توان گفت اگرچه ما در جامعه مورد مطالعه یعنی اردبیل سنخ خالص ولایتی یا سکولار یا سنتی نداریم اما ویژگی های دینی جوانان آنان را به برخی از این سنخ ها نزدیکتر و یا دورتر می کند. در همین جا این نکته را هم یادآور شویم که در میان سنخ های پنجگانه دو سنخ سکولار و شخص و خانوادگی با همدیگر قرابت بیشتری دارند همچنان که سه سنخ ایدئولوژیک، سنتی و ولایتی هم به یکدیگر نزدیکند.

نوع خرده فرهنگ	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد
خرده فرهنگ دینی سکولار	۰/۵	۲۵/۷	۶۱/۵	۱۱/۹	۰/۳
خرده فرهنگ دینی ولایتی	۳/۲	۲۰/۱	۶۴/۴	۲۷/۷	۲/۷
خرده فرهنگ دینی سنتی	۰/۵	۱۰/۱	۳۷/۰	۴۰/۳	۱۲/۱
خرده فرهنگ دینی ایدئولوژیک	۰/۲	۲/۸	۱۵/۸	۶۲/۰	۱۹/۲
خرده فرهنگ دینی شخصی یا خانوادگی	۲/۸	۳۲/۸	۴۹/۱	۱۴/۶	۰/۷

خرده فرهنگ ها	میانه	واریانس	تعداد
خرده فرهنگ دینی سکولار	۲/۸۹	۰/۲۰	۶۰۳
خرده فرهنگ دینی ولایتی	۳/۲۰	۰/۴۳	۶۰۳
خرده فرهنگ دینی سنتی	۳/۵۰	۰/۴۱	۶۰۳
خرده فرهنگ دینی ایدئولوژیک	۰/۸۳	۰/۲۸	۶۰۶
خرده فرهنگ دینی شخصی یا اجتماعی	۲/۸۳	۰/۳۵	۶۰۳

در جداول فوق که میزان تعلق خاطر جوانان به انواع خرده فرهنگ های دینی نشان داده شده است حاکی از آن است که اگر بخواهیم به ترتیب اهمیت و جایگاه این خرده فرهنگ ها نزد جوانان آنان را طبقه بندی کنیم در صدر همه خرده فرهنگ دینی ایدئولوژیک و پس از آن سنتی، ولایتی و در انتها خرده فرهنگ سکولار و شخص و خانوادگی قرار می گیرند. موافقت زیاد و بسیار زیاد با خرده فرهنگ ایدئولوژیک حدود ۸۲ درصد، سنتی ۵۲ درصد، ولایتی ۳۰ درصد، سکولار و شخصی خانوادگی هر کدام حدود ۱۵ درصد است و برعکس موافقت کم یا بسیار کم در خرده فرهنگ سکولار حدود ۳۰ درصد، شخص خانوادگی حدود ۳۵ درصد،

ایدئولوژیک ۴ درصد، سنتی ۱۵ درصد و ولایتی ۲۳ درصد است و نشان دهنده آن است که حضور عناصر سنتی در دینداری جوانان هنوز نسبت به عناصر مدرن بسیار برجسته تر است.

جمع بندی توصیف خرده فرهنگها

با توجه به آنچه در مباحث گذشته گفته شد در نهایت امر برای سنجش خرده فرهنگ های دینی جوانان اردبیل پنج سنخ برگرفته شد و براین اساس آزمون نهایی به عمل آمد. برای هر سنخ چند گویه با توجه به مباحث تئوریک و مصاحبه های اکتشافی برگزیده شدند. این گویه ها عمدتاً حاوی باورها و ارزش ها به عنوان اساسی ترین عناصر فرهنگ بودند. علاوه بر این سؤالاتی که می توانست عناصر هنجار و نماد را هم مورد سنجش قرار دهد طراحی شد و پس از پرسشگری و استخراج یاف تها از کامپیوتر میان سنخ ها که براساس گویه های ساخته شده مشخص شده بودند و هنجارها و نمادها همبستگی برقرار شد تا نسبت خرده فرهنگ ها با آنها مشخص شود. در این جمع بندی به اختصار به بیان اوصاف خرده فرهنگ ها یعنی عناصری از باورها، ارزش ها، هنجارها و نمادها که در هر سنخ اهمیت بیشتری دارند، می پردازیم. پیداست که برخی عناصر به ویژه هنجارها و نمادها در چند خرده فرهنگ مشترک هستند.

۱-۴-۱۲- خرده فرهنگ ایدئولوژیک:

این خرده فرهنگ با ۶ گویه مورد آزمون واقع شد. مشخصه مهم نگاه ایدئولوژیک به دین آن است که دین را حاوی برنامه ها و احکام مشخصی برای اداره دنیا اعم از سیاست، اقتصاد و اجتماع و فرهنگ می داند و لذا گویه های طراحی شده هم ناظر به همین معناست. دین راهنمای زندگی، رافع همه نیازها و انسان ها در هر زمان و مکانی و تأکید بر حکومت دینی و عدم تفکیک دین از سیاست از مشخصه های این خرده فرهنگ است. میزان موافقت پاسخگویان با این خرده فرهنگ و اغلب گویه های آن بسیار بالاست و تنها در گویه عدم تفکیک دین و سیاست میزان توافق پایین تر است لکن در سایر گویه ها که نشانه نگرش جوانان به دین و انتظار آنان از دین است اکثر جوانان با آن موافقت. چند گویه از گویه های این سنخ که به نظر ما مبین تعلق خاطر به سنخ ایدئولوژیک دین است.

۲-۴-۱۲- خرده فرهنگ سنتی

مهمترین ویژگی خرده فرهنگ سنتی را می توان در تأکید بر تقلید از مراجع تقلید در احکام دینی و عمل به رساله فقها و توجه به ظاهر فرد دیندار دانست. برای بررسی این خرده فرهنگ ۸ گویه انتخاب شده است. سه گویه به امر تقلید از فقها، تأکید بر این که اسلام واقعی همان اسلام رساله های عملیه است و الگو بودن روحانیون اختصاص یافته است. شرکت در مراسم عزاداری ائمه بویژه عزاداری امام حسین (ع) یکی دیگر از ابعاد این خرده فرهنگ و تأکید بر ظاهر دینی و از جمله چادر به عنوان بهترین نوع پوشش بانوان از خصایص این خرده فرهنگ است. تمامی این گویه ها با میزان بالایی مورد قبول جوانان سنتی است لکن این نکته که

روحانیون بهترین الگوی دینداران هستند مورد تردید واقع شده و لذا تنها ۲۹ درصد با آن موافق بوده اند. هنجارها و نمادهای خرده فرهنگ سنتی و ایدئولوژیک تفاوت چندانی را نشان نمی دهند.

۳-۴-۱۲ خرده فرهنگ ولایتی:

اگرچه خرده فرهنگ ولایتی با دو خرده فرهنگ سابق قرابت زیادی دارد لکن مهمترین وجه تمایز آن تأکید بر نقش و جایگاه رهبری در دین و اداره جامعه است. گویه های مشخص شده برای سنجش این خرده فرهنگ هم حول محور همین معنا گرد آمده اند. پنج گویه معین شده اند. عقیده به ولایت فقیه به عنوان لازمه شیعه بودن، اعتقاد به این که رهبر جانشین امام زمان (ع) است، تأکید بر حضور در نماز جمعه به عنوان یکی از مظاهر مهم حکومت دینی، شرکت در انتخابات صرفاً با انگیزه اطاعت از رهبر بدون توجه به نتیجه آن و بالاخره این که اگر لازمه دفاع از رهبری نادیده گرفتن قوانین موجود باشد، می توان به آن مبادرت کرد به عنوان شاخصه های این خرده فرهنگ در نظر گرفته شده اند. اگرچه اکثریت پاسخگویان یعنی حدود ۸۰ درصد آنان عقیده به ولایت فقیه را از بایسته های یک فرد شیعه می دانند لکن دیگر گویه های این خرده فرهنگ با شدت کمتری مورد توافقند و یا مورد توافق نیستند. تنها ۲۸ درصد شرکت در نماز جمعه را لازم می دانند و ۳۳ درصد انگیزه شرکت در انتخابات را اطاعت از رهبری می داند و ۳۰ درصد بر این باورند که می توان برای دفاع از رهبر به قوانین موجود پشت کرد. در حوزه هنجارها و نمادها تفاوت محسوسی میان این خرده فرهنگ با دو خرده فرهنگ قبلی نیست.

۴-۴-۱۲ خرده فرهنگ سکولار:

سکولاریسم یا عرفی شدن را با تفکیک میان دین و دیگر حوزه های زندگی اجتماعی می توان شناخت و یا لاقلاً یکی از معانی رایج سکولاریسم همین معناست که دین را متعلق به حوزه کاملاً فردی و خصوصی آدمی دانسته و آن را رابطه ای پنهانی میان بنده و خداوند معرفی کرده و کمتر برای دین شأن دخالت در سیاست و اجتماع را قایل است. در این پژوهش نیز برای شناخت خرده فرهنگ سکولار همین معنا مورد توجه واقع شده است و بر این اساس ۹ گویه انتخاب شده اند. اکثر افراد این خرده فرهنگ به روشنفکران به عنوان الگوهای دینداری نظر دارند و نیز بر این باورند که همه امور زندگی انسان در دین خلاصه نمی شود. دیگر گویه های مورد سنجش این خرده فرهنگ با میزان پایینی مورد توافقند

۵-۵-۱۲ خرده فرهنگ شخصی و خانوادگی

آخرین خرده فرهنگ مورد بررسی ما خرده فرهنگی است که می توان با عنوان شخصی یا خانوادگی از آن یاد کرد. ویژگی مهم و بارز این خرده فرهنگ آن است که آموزش های دینی خانوادگی را برای دی نداری کافی دانسته و نیاز چندانی برای تقلید از مراجع تقلید یا الگو قراردادن روحانیون و امثال آنها قایل نیستند. برای بررسی این خرده فرهنگ ۶ گویه در نظر گرفته شده است. در دو گویه این که هر کسی در امر دین می تواند به تشخیص خودش عمل کرده و روحانی خودش باشد بیان شده و در گویه دیگر کفایت آموخته های والدین

برای دینداری بررسی شده است. داشتن آنتن ماهواره، دوست از جنس مخالف از دیگر نکات مورد توجه در این خرده فرهنگ به شمار می روند. در بعد هنجارها و نمادها تفاوت عمومی میان این خرده فرهنگ و خرده فرهنگ سکولار نیست.

۱۳- فهرست منابع

۱. آبراکرامبی، فرهنگ جامعه شناسی، ترجمه ی حسن پویان، تهران، (۱۳۷۶)، چاپخس.
۲. جوئل شارون، ده پرسش از دیدگاه جامعه شناسی، ترجمه ی منوچهر صبوری، نشر نی، تهران، (۱۳۷۶).
۳. چبلی، مسعود، جامعه شناسی نظم، نشر نی، تهران، (۱۳۷۵).
۴. حمید حمید، علم و تحولات جامعه، انتشارات امیر کبیر، تهران، (بی تا).
۵. دانیال بتیس، انسان شناسی فرهنگی، ترجمه ی محسن ثلاثی، انتشارات تهران، (۱۳۷۵).
۶. رفیع پور، فرامرز، آناتومی جامعه، شرکت سهامی انتشار، تهران، (۱۳۷۸).
۷. گی روشه، کنش اجتماع، ترجمه ی هما زنجانی زاده، انتشارات دانشگاه فردوسی، اردبیل، (۱۳۷۰).
۸. روح المینی، محمود، زمینه ی فرهنگ شناسی، انتشارات عطار، تهران، (۱۳۷۲).
۹. ساروخانی، باقر، دایره المعارف علوم اجتماعی، انتشارات کیهان، (۱۳۷۰).
۱۰. سروش، عبدالکریم، بسط تجربه ی نبوی، مؤسسه ی فرهنگی صراط، تهران، (۱۳۷۸).
۱۱. عظیمی هاشمی، مژگان، طرح نگارش جوانان به دین، جهاد دانشگاهی، (۱۳۸۱).
۱۲. میر چا الیاده، فرهنگ و دین، ترجمه ی هیأت مترجمان زیر نظر بهالدین خرمشاهی، انتشارات طرح نو، تهران، (۱۳۷۴).
۱۳. نراقی، احمد، رساله ی دین شناخت، طرح نو، تهران، (۱۳۷۸).